

CIMITIRELE BISERICILOR DE LEMN DIN BREB ȘI IEUD, JUDEȚUL MARAMUREȘ

Ana Bârcă*

Motto:

*„Locul ferit e un loc bun, ...
Locuri ferite sunt bunăoară în primul rând
biserica, grădina sau mormântul.”*

(Ernest Bernea, „Cadre ale gândirii populare românești”,
ed. Cartea Românească, 1985, p. 23)

Abstract

The article presents the graveyards sites of two wooden parish churches, located in the so-called zone historical Maramures. The church from Breb village is dated 1622 and major changes happened on the 18th and 19th centuries. The second church from Ieud Deal, built on the 17th, with partial reconstruction and painted on the next one at the end of 18th, and painted on the next one, was inscribed on the World Monuments List. The both churches surrounded by cemeteries, form an important part of the cultural landscape of those rural settlements. The graveyards yet preserved a considerable number of wooden crosses, processed by local craftsmen.

At Breb the small settlement of the dead is unique. So many wooden crosses attesting to the old shapes that were used. The oldest pattern preserved is the cross circumscribed in a circle, reproducing the “celtic cross”. The synthesis of the models and shapes are to be found in the recent crosses.

Ieud graveyard, located on bumpy land, large sizes then the site from Breb, contains a great number of wooden crosses. These are decorated with a carved profile of a Crucified Christ. Here the influence of the greek – catholic cult is emphasized.

Beside the wooden crosses are depicted stone crosses and those made of cast metal, preserved in the both cemeteries. Inserted between images, the inscriptions on the crosses are precious testimonials on the families histories. The graveyard is one of the places, under the sign of a beautiful nature, which treasures a large quantity of information and cultural values. It is a strong argument enough to keep after them.

Keywords: rural graveyard, wooden cross, celtic cross, craftsman, Crucifixion

Satul Breb se află în partea central nordică a depresiunii Maramureș, în bazinul superior al râului Mara, pe piemontul nordic al masivului Gutâi, la 25 de km de Sighetul Marmăției și la 52 de km de capitala de județ – Baia Mare. Valea Caselor, valea Sunătoare, valea Breboia, străbat vatra actuală a localității, indicând și amplasarea părților de sat. Creasta Cocosului, acoperită de zăpadă, de neguri mișcătoare sau nefiresc de aproape în zilele clare, e reperul mereu vizibil în hotarul Brebului.

Satul Breb, aparținător de comuna Ocna Șugatag și-a avut vechea vatră la nord-vest de cea actuală, în locul numit Copăciș, unde se construiește și biserica în jurul anului 1622, deși anumite piese din structura turnului de lemn indică ca perioadă de tăiere a lemnului în iarna anilor 1529 – 30¹. Acolo, cimitirul a mai lăsat urme, prin movilele unor morminte. Satul apare documentar, sub numele actual de Breb, la 1715. O atestare consemnată la 20 martie 1360, îl indică sub numele de Villa Olahalis sau Hodpataka, care s-ar traduce prin „satul pârâului cu brebi”, breb însemnând castor².

În anul 1359 mai mult de jumătate din teritoriul Maramureșului era întărit prin „diplome”, cu drept cnezial sau nobiliar, unor familii de cnezi locali. Aceste „diplome” (recunoașterea, prin act regesc a stăpânirii pământului, cu titlu nobiliar) erau acordate cnezilor care și-au câștigat merite, pentru regalitatea maghiară, în luptele cu voievodul Bogdan din Moldova. Referitor la satul Breb, pentru tot secolul al XV-lea, diplomele regilor, printre care Sigismund, Ladislau al V-lea și Vladislav, consemnează dania satelor Brebu și a cătunului Copaciu (Copăciș) către Petru Gherheș din Sarasău³.

¹ Eggertsson Olafur, Babos Alexandru Dumitru, *Dendrochronological dating in Maramures with special emphases on objects from the Maramures museum in Sighetul Marmatiei, Romania*, în revista „Muzeul Etnografic al Maramureșului”, nr. 2 – 3/2002, ediția 2003, p. 44.

² Mihalyi de Apșa Ioan, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, ediția a II-a, Editura Societății Culturale Pro Maramureș “Dragoș Vodă”, Cluj - Napoca, 2000, document 19, p. 37.

³ *Ibidem*, document 173, p. 297, document 185, p. 316 – 318, document

* dr. în estetica artelor plastice

Fig. 1. Drumul spre Biserica „din deal”. Elemente de acces, incintă și însemnare a sitului cimitirului. (Ieud).
/ The way toward the wooden church “The Birth of the Holy Virgin” (the church „on the hill”). Access, enclosure and the high cross - marker of the graveyard.

Locuirea rară la începuturile sale, capătă consistență pe măsura avansării în timp și se înmulțesc atestările documentare. În jurul anului 1600 sunt confirmați în jur de 180 – 200 de locuitori, iar prin comparație, în prima decadă a secolului XIX, trăiau la Breb vreo 700 de suflete. În anul 1912, în structura de 1670 de locuitori, apar pe lângă români, și evreii, iar compoziția etnică la 1930 ar fi fost următoarea: 1530 români, 159 evrei și un rus. Structura confesională, în același an 1930, indică majoritatea greco-catolică de 1526 de locuitori, apoi 159 mozaici, 3 ortodocși și 2 bapțiști⁴. În sat s-au mai păstrat instituții importante, cu rezonanțe istorice: biserica de lemn, mutată din Copăciș, la mijlocul secolului XVII, cu modificări majore în sec. XVIII și XIX și fosta școală confesională greco-catolică.

În relație cu organizarea fondului construit, planul parcelarului urmărește forma terenului și poziția față de drum. Gospodăriile, înscrise în lot, au devenit din ce în ce mai compacte.

Satul privit de sus din drumul județean, se distinge clar și datorită turelor bisericii de zid, a cărei construcție s-a finalizat în anii '90. Cimitirul format în jurul bisericii, cu majoritatea crucilor din lemn, are o structură ordonată.

Comuna Ieud se găsește în depresiunea intracarpatică a Maramureșului, între localitățile Șieu și Bogdan Vodă (Cuhea), pe valea râului Iza, (pe pârâul Ieud / Ieudișor, afluent al Izei) inclusă într-o serie de așezări compacte românești – Vadu Izei, Bârsana, Strâmtura, Rozavlea, Săliște. Localitatea are o suprafață de 87,70 km.

În diplomele maramureșene, satul Ieud este menționat pentru prima dată în secolul al XIV-lea, iar pe parcursul mărturiilor istorice scrise, numele satului apare sub mai multe forme: Jöd - maghiară, Jod - idiș, alternativ Yoed, Yoid, I(J)ood. La 1365, Ieudul făcea parte din proprietatea voievodului Balc de Cuhea, nepot al lui Dragoș. Astfel aflăm că la anul 1365 - „Regele Ludovic (de Anjou) dăruiește voievodului maramureșan, lui Balk, fiul lui Sas și fraților sei, Drag, Dragomer și Ștefan, în recompensa serviciilor, moșia Cuhea cu pertinețiile (vecinătățile) sale, Jeud, Bachkov (Bocicoi), ambele Vișae, Moyseni (Moisei), Borșa și ambele Seliște, confiscate de la Bogdan Vodă, eșit la Moldova și căzut sub nota de infidelitate”⁵. În secolul următor, la anul 1419, regele Sigismund dăruiește românului Valentin, fiul lui Thador din Ieud, fiilor și fraților lui Valentin, „Kenesiatul românilor regești din Ieud, între mejdile vechi cum s-a ținut acea moșia prin însuși Valentin și prin stremoșii sei”⁶. Spre mijlocul secolului, respectiv anii 1435 și 1451 „Andrea și Tivadar din Dragomerfalva (Dragomirești) sunt martori la stabilirea meșdilor (hotarele) în satul

Ieud.”⁷ Aceștia erau nobili care participau la deciziile adunărilor de sate. În 1454, prin diplomele acordate, Matei Corvin întărește stăpânirea nobililor români asupra satului. Ieudul primește titlul de „Cnezatul de la Ieud”, titlu pe care reușește să-l păstreze până în anul 1519, când, ca urmare a răscoalei lui Gheorghe Doja, regele Vladislav confiscă averile a 32 de familii și titlul de cnezat al comunei. Oameni liberi, înnobilați pentru fapte de arme, aceștia vor fi nemeșii care vor dezvolta, economic, așezarea. Numele unora dintre familiile menționate în documente s-au păstrat în genealogia familiilor actuale din Ieud. Gorzo, Balea, Iuga sunt considerate printre familiile cele mai vechi, care ocupau o bună parte din hotarul satului.

Din punct de vedere demografic, la recensământul din anul 1930, se înregistrează 2802 locuitori, cu următoarea compoziție: 2499 români, 285 evrei, 8 țigani, 5 maghiari. Sub aspect confesional erau: 2479 greco - catolici, 286 mozaici, 22 ortodocși și 5 romano-catolici. În anul 2002 este înregistrat un număr de 4223 români, din care 3087 ortodocși, 1125 greco - catolici, 7 penticostali, 4 romano-catolici.⁸

Câteva date despre cele două sate din același ținut istoric, cu deschidere indirectă la drumul principal, figurează profilul istoric și social; Brebul, un sat mic, cu structură economică modestă și socială eterogenă, Ieudul, locul în care a funcționat prima școală românească din Maramureș, un sat cu o structură socială distinct încheagată, cu populație numeroasă de țărani liberi, bine așezați. Cimitirul bisericii de lemn cu hramul Sfinții Arhangheli, din satul Breb, s-a dezvoltat pe lângă biserică, cu începere de la absida altarului și clopotniță, spre sud-est. La Ieud, biserica „din deal”, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, împreună cu cimitirul, reprezintă un obiectiv UNESCO. Înconjurată de morminte, bisericii i-a rămas deschis numai accesul principal, pe latura de sud. În ambele localități, siturile sacre sunt plasate la una din marginile așezării: în Breb, pe valea Breboiaia, la Ieud, aproape de „prund” – valea pârâului Ieudișor, pe „dealul bisericii”.

Elementele care marchează existența cimitirului, dincolo de vizibilitatea impusă de silueta bisericilor (în ambele cazuri amplasate pe teren în pantă), se definesc prin vegetație și amenajări specifice sau repere arhitectonice. Pâcul de pini la Ieud și copaci mari de tuia la Breb. Vegetația din interiorul cimitirelor este caracterizată de existența multor pomi fructiferi – meri, pruni, nuci. La Breb a fost obiceiul de a planta un arbust sau un copac de tuia la morminte, astfel încât aceștia s-au dezvoltat oarecum sălbatic, extinzându-se necontrolat. Punctul de pornire al pantei care conduce la biserica „din deal” a fost marcat, în interiorul cimitirului, spre colț, de crucea înaltă din lemn, cu Iisus răstignit. Tipul acesta de cruce, asemănător „rugilor” transilvănene, aflate la întretăiere de drumuri, între sate și, din loc

191, p. 329, document 213, p. 363.

⁴ ro.wikipedia.org/Breb, capitolele istorie, populație.

⁵ Mihalyi de Apșa Ioan, *Diplome maramureșene*....document 29, p. 56 rezumat tradus.

⁶ *Ibidem*, document 141, p. 245.

⁷ *Idem*, document 170, p. 290, document 209, p. 355 - 357

⁸ ro.wikipedia.org/Ieud, capitolul populație.

Fig. 2. „Drumul crucii” (Ieud). / “The way of the cross”

În loc, pe hotare, se înscrie în tipologia semnelor de credință catolică, ca și traseul Calvarului aflat la Ieud, ce însoțește pe interior, o parte din incintă. Cele două porțițe de acces în curtea bisericii sunt încastate în zidul împrejmuitoare din piatră legată cu mortar de argilă, cu o coamă de pământ pe care a crescut iarba. Micile construcții din zidărie de piatră tencuite cu pământ și văruițe, cu acoperișuri largi, care adăpostesc icoanele din hârtie ce ilustrează „stațiile” spre Golgota („drumul crucii”), și clopotnița din scândură de pe coama cimitirului delimitează punctual plasamentul. (foto 1, 2)

Amenajările și elementele de arhitectură caracteristice incintelor de cimitire din Maramureș se află și la cimitirul din Breb. Poarta de acces spre biserică este încadrată de un gard de scânduri subțiri, incomplet de jur-împrejurul cimitirului. O cruce înaltă (tip cruce latină), plasată lângă un pin uriaș, ridicată prin donația lui

Petran Budeșteanu în anul 1988 și sculptată în lemn de unul dintre meșterii recunoscuți ai satului, te întâmpină aproape de intrarea în biserică. „Masa moșilor” o identificăm sub o tuia falnică. Câteva lespezi de piatră înseamnă locul potrivit pentru așezarea traistelor sau coșurilor (mai nou) cu pomeni, a vaselor cu apă la Bobotează, a maldărelor de crengi de salcie pentru Florii și felurilor de bucate pentru Paști – pasca, ouăle, carnea și băutura, însoțite de câte o lumânare, totul în așteptarea sfințirii. În timpurile vechi, pietrele netede și mari, așezate afară, reprezentau locul de așezare a mâncării, destinată acestor momente, care aparțineau fiecărui neam (grup de familie înrudite) mare al satului. (foto 3)

Aproape de biserică și în fruntea cimitirului se mai află o clopotniță din scândură, iar alături a fost construită în anul 2000, o „filigorie” – construcție poligonală semideschisă, cu parapet și acoperiș, asemănătoare „ciupercii” pentru joc din satele maramureșene, folosită la comemorări funerare pe timp de ploaie. Tehnica constructivă și formele prelucrate în lemn sunt preluate din arhitectura tradițională a zonei.

Un aspect foarte important pentru caracterizarea sitului bisericii din lemn, de la Breb, îl reprezintă vecinătatea cu fosta casa parohială așezată ceva mai jos de biserică. Gospodăria era separată de „locul bisericii”, printr-un gard de scândură, iar o porțiță, aflată la colțul casei, înlesnea accesul direct al preotului în curtea bisericii. Poarta, împodobită cu motivele sculptate în lemn de stejar, însemne ale simbolurilor creștine, reprezintă o copie a exemplarului original, datat 1790, aflat în colecția Muzeului etnografic al Maramureșului din Sighetul Marmăției. Gospodăria mai prezintă către drum, o poartă înaltă, decorată cu cioplituri, datată 1934. Casa parohială, este o construcție de mari dimensiuni,

Fig. 3. La ieșirea din biserică în Ziua „Floriilor” (Breb)/ On Palm Sunday the priest blesses willow branches

Fig. 4. Casa parohială și biserica de lemn „Sf. Arhangheli” (Breb). / The parish house and the wooden church „The Holy Archangels”.

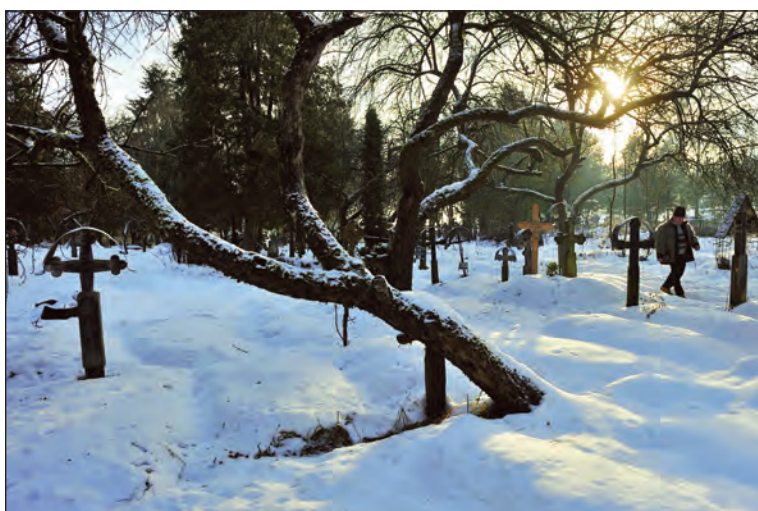

Fig. 5. În cimitirul bisericii de lemn (Breb). / The graveyard of the wooden church.

Fig. 6. Vedere parțială a cimitirului „din deal” (Ieud). / A side of the graveyard.

spațioasă, din lemn, înconjurată de o prispă foarte încăpătoare și poartă ca dată de edificare anul 1904. Casa a fost locuită până în anul 2007. În prezent este părăsită și valoarea sa culturală s-a diminuat. (foto 4)

Cimitirele prezentate s-au dezvoltat pornind de la vetrele aparținătoare nucleelor familiale, fapt care a determinat formarea mai multor axe de circulație marginale și cu derivații spre părțile concentrate. (foto 5) La Ieud-Deal, unde cimitirul este mai mare decât la Breb și mai dens în morminte, există și o alee centrală de la care pornesc potecile pentru a ajunge la grupuri de morminte. Morfologia interioară a celor două cimitire nu înregistrează o organizare geometrică. Suprafețele de margine ale incintei, chiar în pantă, n-au fost un obstacol în amplasarea altor morminte.

Există o tendință dominantă de orientare a mormintelor spre vest, mai ales la Ieud, dar la Breb orientarea este determinată mult de suprafețele destinate fiecărei familii, așa încât regula este deseori ignorată. Simbolistica punctului cardinal pentru cei care vor privi spre răsărit la venirea lui Iisus la Învierea morților, rămâne în buchea cărții. În plan, mormintele se succed mai mult liniar, iar panta terenului, mai accentuată la Ieud, permite privirii să cuprindă mai multe morminte așezate pe șiruri drepte. (foto 6)

În cimitirul din Ieud, crucile de dimensiuni mai mari, comparativ cu cele din Breb, rămân într-o asemănare formală, dominată de triunghiul acoperișului în două ape.

În ambele cimitire se află și câteva cruci din piatră, cu extermitățile trilobate, ce aparțin sfârșitului de secol XVIII și secolului XIX, de pe care inscripțiile sunt șterse. (foto 7)

Pentru persoanele care au avut un rol important în viața obștii sau a ținutului, pentru preoți și alte persoane din ierarhia parohiei - diac (cantor, făț, curator), locul mormântului este apropiat de biserică. În fața „bisericii din deal”, trei monumente funerare din piatră înseamnă mormintele lui Ioan Mihalyi de Apșa (bunicul lui Ioan Mihalyi de Apșa, paroh în Ieud și protopop, între anii 1816 - 1861), Georgiu Bontea și Bilț Mihai, toți trei originari din Ieud și deveniți personalități religioase, culturale și politice. În apropiere, inscripția unui alt monument pomeneste că: „În mormântul acesta se odihnesce IOANA BALYA DE JOOD, muierea prima LUI GREGORIU MARIS DE CUHE, născ. 17 august 1837, repausat 10 jun. 1874.” Spre fațada sudică a bisericii, crucea de piatră este închinată soțului acesteia, „GRIGORE MARIȘ de KONYHA⁹ et KISBOCSKO¹⁰. Părintele iubitor, curatorul bisericii din deal, fostul jude comunal născut 1832. Nov. 20, repausat 1904 Dec. 5. Fie-i țărâna ușoară și memoria binecuvântată.” Astfel de monumente, de influență central-europeană, întâlnite în multe cimitire rurale, dar și urbane din Transilvania și Banat, au forma unor corpuri paralelipipedice ce imită tipul funerar de edicul,

⁹ Cuhea sau Bogdan Vodă.

¹⁰ Bocioiu Mic.

fiind însă prevăzute cu o nișă încoronată cu un fronton semicircular, profilat și flancată de pilaștrii. În nișă, în loc de statuie sau bustul celui decedat se află un text, iar deasupra s-a săpat în piatră monograma lui Iisus.¹¹ O cruce cioplită de asemenea în piatră, (din aceeași bucată sau separat), cu brațele aproape egale, completează arhitectura ansamblului funerar. (foto 8, 9)

Monumente asemănătoare din piatră, la Breb, sunt plasate aproape de clopotniță, în fruntea cimitirului. În nișa arcuită, mărginită de colonete rectangulare, textul ne amintește de „JOAN POP fost preot în Breb, născut în 1860, repausat în 5 aprilie 1901, dedică soția sa HELENA REDNIC.” Alături se află crucea soției sale. Două cruci de lemn, instalate la mormintele de la intrarea în cimitirul de la Breb, imediat după anii '90, prelucrate din lemn nou și la alte dimensiuni decât cele care au fost inițial, ne prezintă un cuplu în care el, „Bud Grigore, prim curator greco - catolic, născut în 1842 și decedat în 1923” își doarme somnul de veci alături de soția sa, „Bud Titiană, născută în 1856 și decedată 1927, 28 martie”. Toată suprafața stâlpului și a brațelor crucii este umplută cu decorație, accentuată de folosirea diferită a uneltelor manuale. Torsada, modelată cu dalta, alcătuită din alte profile decât cele obișnuite, realizează forma stilizată a spicului de grâu. Crucea soției diacului, „Pop Mărie diecița”, a stat o vreme între mărturiile cimitirului din Breb, până când urmașii au dispărut, iar crucea, rezemată de un pom s-a topit sub ploi. Inscriptiile crucilor, complete sau cu prescurtări, cu stângăcii în exprimare sau în caligrafierea numelor proprii, sunt parte a documentelor simple despre antroponimele locului și cheia descifrării unor istorii familiale. (foto 10, 11)

La Breb mica așezare a celor morți este însă unică. În nici un alt cimitir din Maramureș nu se întâlnesc atâtea cruci de lemn ce atestă formele vechi folosite. Tehnicile de confecționare a crucilor din lemn sunt dintre cele mai simple. Lemnul de stejar este materia primă cel mai mult folosită, fiind o esență rezistentă la intemperii. Tăierea trunchiului de copac, cu securea, decojirea și croirea cu toporul, a brațelor principale – vertical și orizontal, apoi fasonarea cu securea și cu o daltă, a formelor mici. Cepurile introduse în găurile făcute cu sfredelul de mână, fixează elementele așezate în chertările practicate în piesa de bază, la aproape jumătate din grosimea bucății de lemn. Detaliile de tăiere și asamblare se regăsesc în cele din construcția unor părți ale casei din Maramureș. De fapt, acest cerc conturat din segmente care, asamblate, întruchipează forma rotundă, introduce două tipuri de conformare: unul cioplit ca și „chitușul” (protuberanța) de la arcada stâlpilor casei sau bisericii (acolo unde biserica de lemn are un pridvor cu câțiva stâlpi) și altul care se rotunjește în imaginea funiei răsucite, cioplite în relief înalt, din aceeași bucată de lemn. Astfel de prelucrări conferă obiectului calitatea rămânerii aproape de forma

Fig. 7. Cruce din piatră, secolul al XIX-lea (Breb). / Stone cross, 19th century.

Fig. 8. Monumentul funerar al lui Grigore Mariș, curatorul bisericii din deal, fost jude comunal, (leud). / The memorial of Grigore Maris, the former deacon of the church „on the hill” and communal judge.

¹¹ Simbol creștin constituit din primele două litere grecești ale numelui Hristos XP (chi-rho).

Fig. 9. Pomenirea morților cu ocazia Luminației, la sfârșit de octombrie (leud, foto an 1976). / People light candles to the memory of their dead.

Fig. 10. Crucile cuplului Bud Grigore, prim curator greco-catolic și Titiana, soția sa. (Breb). / Pair of crosses to memory of a couple – Bud Grigore, prime deacon Greek - catholic and his wife Titiana

naturală a lemnului. Modelul cel mai vechi păstrat și din nefericire, pe cale de dispariție, îl constituie cel al crucii înscrise în cerc. Compoziția formată din cruce înscrisă în cerc a fost identificată drept una aparținând culturii celtice. În cultura celtică această cruce are semnificații păgâne¹². Crucile ridicate înainte de anii '40 reproduc cu predilecție motivul „crucii celtice”. Această formă rămâne în uz (este reprodusă) chiar și la începutul anilor 1980. (foto 12, 13) Funia răsucită, liniar și circular, ca și rozeta solară, întâlnite în mare măsură în arhitectura de lemn locală, accentuează și unifică formele elementelor componente. Dar, concomitent, sunt instalate și alte modele, foarte frecvente fiind cele compuse dintr-o structură cruciformă de bază, cu module încrucișate, care realizează silueta unei cruci mari. Regula generală de confecționare a crucii este aceea că stâlpul are

Fig. 11. Toamna în cimitir; stânga – crucea Măriei Pop diecița (Breb)/ The autumn in the graveyard; on the left the cross of the deacon's wife Pop Marie was standing.

Fig.12. Crucile de tip „celtic”, cioplită în anul 1943. (Breb). / The cross socalled “Celtic” carved in 1943.

¹² Documentele istorice furnizate de descoperirile arheologice din România, atestă prezența celților în Transilvania sec. IV–III î. e. n., înaintea cuceririi romane. Sursele de minereu din Maramureș au favorizat emisiunile monetare celtice; pe monezi aflăm imaginea crucii înscrise în cerc.

Fig. 13. Cruce de tip „celtic”, datată aprox. 1937. Forma colacului e redată prin folosirea motivului funiei răsucite. (Breb, foto an 1996). / The cross so-called “Celtic”, probably dated 1937. The pattern of the twisted rope turned into the knock-shaped loaf

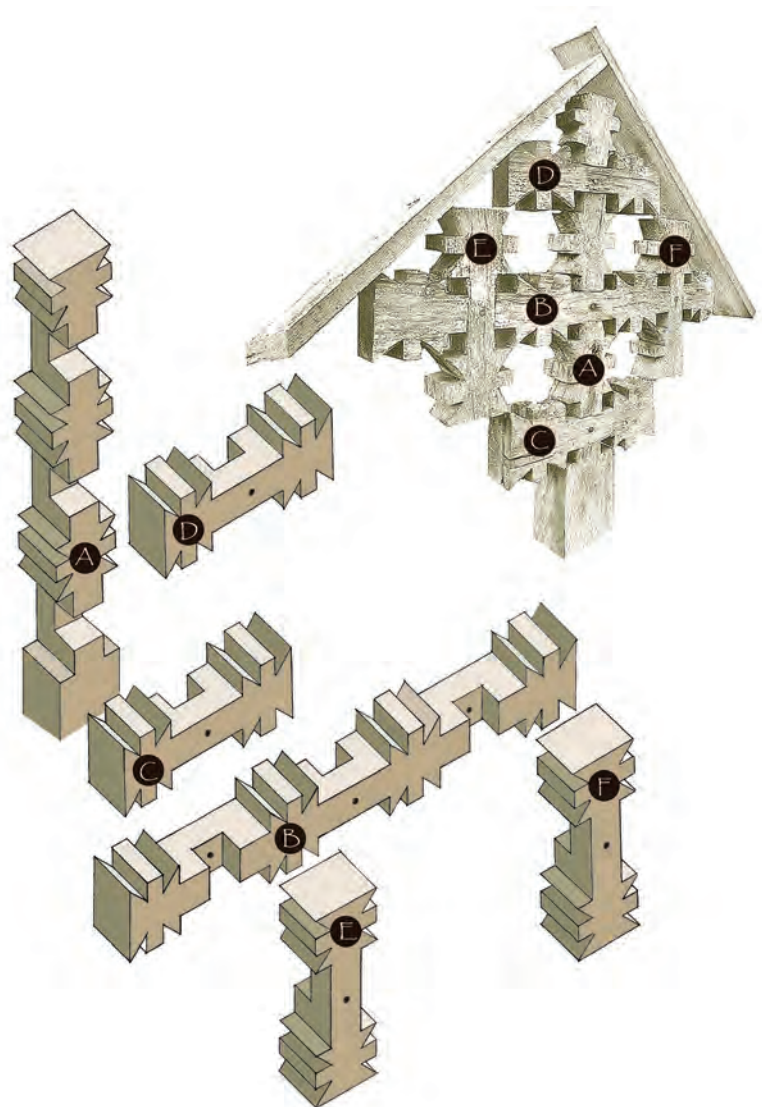

Fig. 14. Prezentare în perspectivă pentru elementele componente ale unor cruci frecvente în cimitirul din Breb; desen arh. Cristian Nanu). / The components of the wooden crosses which are still frequent (perspective drawing).

suprafața continuă (văzut din spate), iar brațul sau brațele au suprafața continuă (vedere din față). Toate îmbinările sunt ascunse¹³.

Tipurile formale ale crucilor de lemn se diversifică în timp. Ansamblul devine pecetea mormântului, prin repetarea unor elemente cioplite, dispuse pe axe verticale - orizontale, care formează cruci mici și forma complexă se închide. Cea mai simplă cruce este formată din trei module trilobate ce sugerează cruci mici. Acele capete de brațe pot fi crestate / cioplite într-un model repetitiv, care poate continua la nesfârșit. Crucile de lemn ale cimitirului din Breb sunt mai degrabă ele însele forme sculpturale, foarte viguroase, desenate în spațiu. Elementele componente configurează o mică sculptură cu alternanțe simetrice, cu un ritm al volumelor. (desene: nr. 14, 15) Crucile care populează în mare măsură cimitirul de la Breb, după anii 1990, au fost prelucrate prin tăiere cu fierăstrăul electric, după care au fost secționate bucățile de lemn măsurate pentru stâlp și

brațe. Astfel, dimensiunile sunt egale pe toată înălțimea stâlpului, până la zona în care este plasată inscripția, spre baza trapezoidală a crucii. Croirea componentelor s-a realizat cu un fierăstrău manual, iar asamblarea s-a realizat prin aceleași încastrări în grosimea pieselor de bază, rigidizate cu cuie de fier, obținute prin forjare manuală. Protuberanțele și decorul în relief înalt sunt modelate după un contur desenat sau crestă și apoi modelate din daltă. Rozetele de pe capetele trifoliolate au fost incizate superficial, folosindu-se un compas.

Imaginea crucii de lemn este completată de câte un text simplu, incizat, care-și face loc între forme și semne, pe suprafața de la baza stâlpului, destinată consemnării datelor principale: nume, date de naștere și înmormântare, ce constituie identitatea prescurtată a celui care „odihnește răposat întru Domnul”. Se observă că multe dintre crucile mai vechi, o dată deteriorate, se înlocuiesc cu însemne relativ recente, dar data morții plasează în timp evenimentul. Memoria este reînnoită. Există însă un obstacol în a stabili o cronologie a crucilor, singurul argument fiind acela al tipologiei,

¹³ Etimologia cuvântului cruce – lat. crux, crucis care înseamnă stâlp

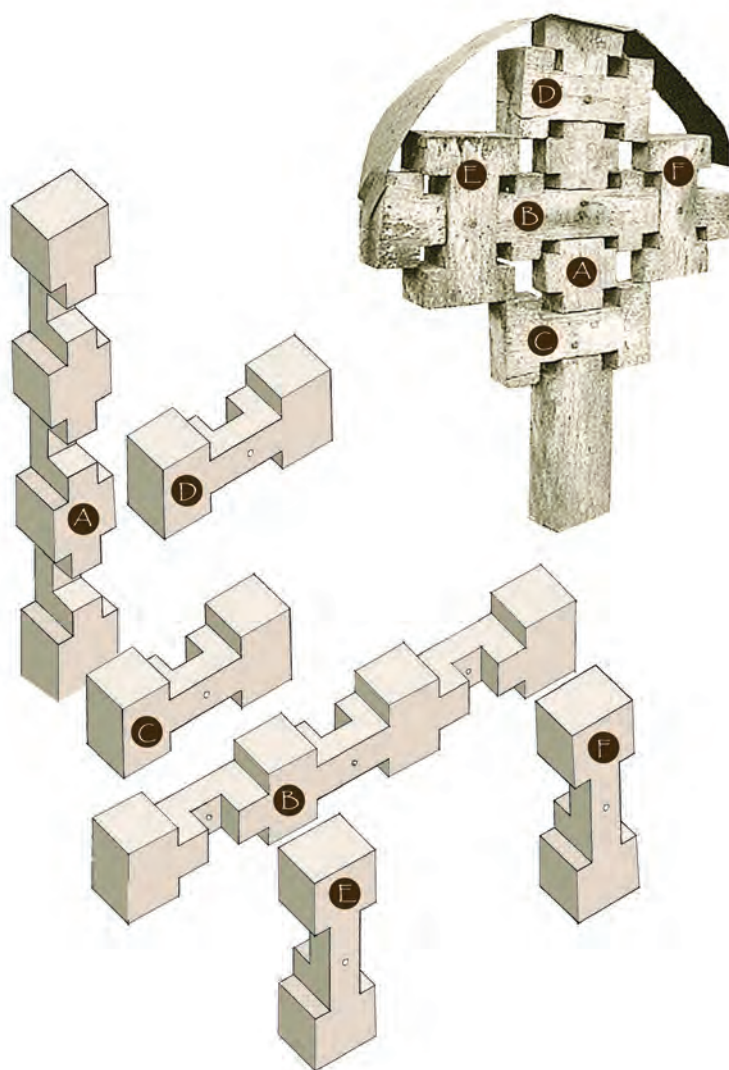

Fig. 15. Prezentare în perspectivă pentru elementele componente ale unor cruci frecvente în cimitirul din Breb; desen arh. Cristian Nanu). / The components of the wooden crosses which are still frequent (perspective drawing).

asociat informațiilor orale sau datei înscrisă de meșterul care le-a confecționat.

Sintagma „simbolul este primul element în valoarea culturală” poate fi un reper în analiza morfologică a crucilor celor două cimitire. În mediul sătesc, prin cristalizarea și folosirea repetată a unui semn devenit simbol, se definesc elemente comune ale unei conduite individuale concentrate într-o imagine care este rezumată de un model. Modelul este important într-o comunitate atât de solidară precum era lumea țărănească; el exprimă identitate, apartenență la un mod de gândire și la un sistem de credințe. Modelul poate exprima o moștenire spirituală cu reful temporal, dar și o inovație, de unde – prin folosință, își intră în drepturile de model. Modelul introduce o ordine în lumea dinamică a formelor și acesta este un moment în care intervine și selectivitatea. Modelele, fie că sunt elemente dispartate sau ansambluri, încorporează creativitate, din perspectiva unor experiențe. Forma, prin reinterpretare, se reînnoiește într-o mare măsură, dar depărtarea de semn este o atitudine străină exemplarității. O analiză

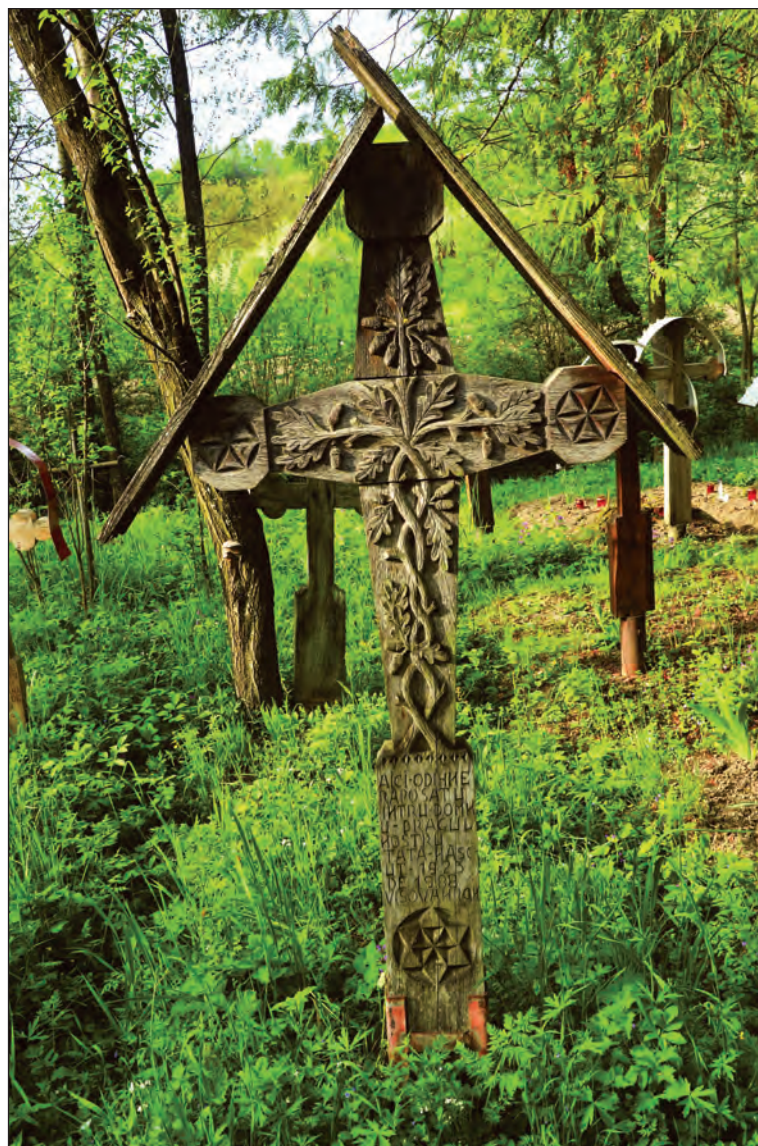

Fig. 16. Crucea lui Vișovan Ion, decedat în anul 1988. (Breb). / Crosse at the grave of Visovan Ioan, deceased in 1988.

de detaliu a crucilor de lemn din cele două cimitire dezvăluie un topos în care semnificația culturală a imaginilor vechi nu dispăre. Reprezentarea rămâne decor și simbol, proces care nu se petrece în arta împodobirii altor obiecte din spațiul rural. În această zonă „ornamentele” simbolice sunt eliberate de rigoarea reprezentării și morfologii eterogene impun alte valori ale creației. Fără a mai fi exemplar, modelul rămâne doar un pretext.

Preotul Mircea Antal, dispărut cu o jumătate de secol în urmă, este evocat de locuitorii mai vârstnici ai satului Breb, ca o persoană care ținea la autenticul acelor obiecte țărănești ce conservau formele și ornamentele transmise prin multe generații. A fost un îndrumător pentru meșterii de porți și de cruci de cimitir, străduindu-se să le păstreze gustul pentru sobrietatea formelor și ornamenticii tradiționale, pentru echilibrul și simplitatea lor. Personalitatea acestui preot a influențat fără îndoială meșteșugul de prelucrare a lemnului.

Spre deosebire de crucile de lemn din leud, unde Iisus răstignit este nelipsit din centrul compoziției

sculptate, pe crucile de lemn din Breb, acest fel de reprezentare este rar. După anii 1982, motivele crestate sau scoase în relief, prin îndepărtare de material, se înmulțesc pe un singur obiect, iar figura unui Christ răstignit e sculptată, câteodată, în zona centrală. La Breb, pe crucile de lemn, instalate în ultimii 15 ani, domină motivele vegetale – frunza de stejar și simbolurile figurate în manieră geometrică, foarte întrebuințate în decorația de arhitectură și a obiectelor mici – rozeta solară, funia răsucită, zig-zagul (dintele de lup), crucea cu brațe rombice. Crucea lui Vișovan Ion înfățișează ca motiv principal al decorației sculptate o reprezentare vegetală, crengi răsucite, frunze și fructe de stejar, cu semnificația arborelui crucii, a „pomului vieții” ca arborele nemuririi și a figurii lui Hristos. (foto 16)

Unele cruci de lemn păstrează, tănuit pe laterala piciorului crucii, o mică inscripție asociată cu un semn al crucii sagitate. Este semnul meșterului care a lucrat-o. Petru Pop, cunoscut ca Pătru a' Niței (n. 1931), își scrie numele de familie cu litere slavone. O cruce de mari dimensiuni, cu brațele încercuite în colacul torsadei, a fost făcută în anul 1990, pentru „Paul Ioan crâșnic, 1916 - 1969”, al cărui mormânt se află lângă clopotniță. Pe dosul stâlpului, meșterul a crestat în lemn, în chirilică, numele său – Pop Petru și anul. Bun cunoscător al calităților diferitelor esențe lemnoase Pătru a' Niței este vestit pentru talentul său deosebit de a lucra în lemn. A confecționat un număr impresionant de cruci de cimitir, nenumărate feluri de obiecte mici de uz casnic, instrumente pentru industria textilă țărănească și a cioplit numai cu unelte mici pecetarele (pristornicele) pentru însemnat pâinea rituală. (foto 17)

Modelul, ca fenomen de reinterpretare, în care sunt recunoscute formulări sincretice, se reflectă în crucile făcute de fiul său, care i-a urmat în meșteșug, după anul 2000. Motivul funiei răsucite excizate într-un relief proeminent, care sugerează un fel de pom al vieții, este combinat cu semnul crucii. (foto18) Această reprezentare plastică este regăsită și în decorația sculptată a porților. Forma trilobată a capetelor de brațe și motivul frânghiei, modelată din dăltuiuri în unghi ascuțit, mărunte crestături rombice și a crucii de tip sagitat (crucea Sf. Ioan), caracterizează exemplarele realizate de fiul lui Pătru Pop.

Crucile vechi din lemn aveau drept coronament un mic înveliș triunghiular din șindrilă, în două ape. Treptat acestuia îi este preferat unul semicircular de tablă. Acesta împodobește în plus însemnul funerar, prin tăierea unor modele pe margini și plasare pe vârful a două păsări aflate față în față, croite tot din tablă. Crucile din țevă de fier, utilizate de oamenii cu posibilități materiale reduse, care nu pot plăti o cruce monumentală din lemn, se acoperă cu aceeași fâșie lată de tablă în semicerc, ale cărei margini sunt tăiate în modele geometrice îndoite și atașează, prin sudare, coroane mici din aceeași tablă. În cimitirul din Ieud acest tip de cruce se găsește într-o formă mai complicată, cu accesorii ce imită reprezentarea iconografică a crucii din fontă turnată, de tip catolic.

Fig. 17. Detaliu cruce confecționată de Petru Pop 'a Niței. (Breb).
/ A cross carved and decorated by Petru Pop (detail).

Centrul crucii este ocupat de o Răstignire (un Christ de tablă), iar la bază sunt fixate siluetele decupate în același material, ale Fecioarei Maria și Apostolului Ioan. Aceste cruci se confecționau în sat, de către fierari.

Un aspect interesant și pitoresc în același timp îl relevă prezența crucilor din metal turnat. (foto 19) Crucea se înscrie în tipologia formelor uzuale ale ritului catolic, ca dimensiuni, elemente iconografice, expresie plastică și inscripții în limba maghiară. Aceste însemne funerare, obișnuite în secolul al XIX-lea, se încadrează perioadei monarhiei austro-ungare, care a lăsat urme și în viața Maramureșului. Crucea reliefează o mică compoziție cu Iisus răstignit, ca figură centrală, cu inscripția INRI deasupra, cu Fecioara Maria și apostolul Ioan la baza crucii. Patimile lui Iisus prefigurează timpul în care va fi biruitor. Grupul statuar e susținut de îngeri în genunchi. Iconografia Fecioarei se leagă de cultul pentru „Născătoarea de Dumnezeu, plină de har, binecuvântată întru femei”, din credința greco-catolică, care devine dominantă în instituția Bisericii Transilvaniei și a Maramureșului secolului XVIII.

Monumentele funerare care domină ca formă, cimitirul de la Ieud-Deal, confecționate din lemn de stejar, instalate după anul 1965, se caracterizează prin înălțimea relativ mare (1,60 – 1,80 m) în comparație cu cele mai vechi. Importanța acordată piciorului crucii, care ocupă jumătate din înălțimea totală este determinată de necesitatea de a avea o suprafață pe care sunt distribuite elementele însemnelor simbolice – funia răsucită, rozeta solară, potirul și textul inscripției. Uneori o fotografie în ramă de lemn completează informația. Crucea propriu-zisă, cu extremitățile trilobate, poartă imaginea cioplită a unei Răstigniri. Răstignirea este accentuată în izbânda Sfintei Treimi. Pe capetele brațelor s-au dăltuit porumbelul care întruchiează Sfântul Spirit, o cruce de asemenea trilobată, cu brațe egale sau o rozetă solară, iar pe extremitatea stâlpului apare, deseori, chipul sculptat în relief plat și colorat, ce reprezintă pe Dumnezeu Tatăl. (foto 20, 21, 22) Aceste figurări ale Sfintei Treimi și ale altor simboluri creștine transmit rezonanțele asemănării

Fig. 18. Cruce confecționată de către fiul lui Pop a`Niței, în anul 2011, folosind modelul vechi al crucii înscrise în cerc. / Cross carved by the son of Petru Pop, dated 2011. He used the ancient pattern of the cross circumscribed in a circle („celtic” type).

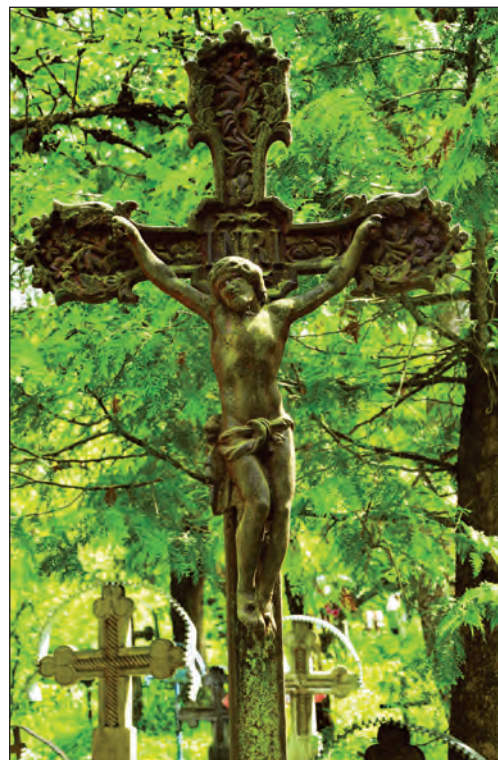

Fig. 19. Detaliu cruce turnată în fontă (Breb). / Metalic cross – end of the 19th century.

Fig. 20. Cruce în cimitirul bisericii din Ieud – Deal, datare aprox. 1990. / A cross uprighted around 1990, in the graveyard „on the hill” (detail).

Fig. 21. Detaliu cruce de lemn cu învelitoare din tablă. (Ieud). / Wooden cross with a protecting sheet iron roof.

Fig. 22. Detaliu al jumătății superioare a unei cruci, cu lemnul ușor colorat. (Ieud). / The upper part of a cross light painted.

Fig. 23. Meșterul lemnar Vasile Chindriș Vălenariu, lucrând la sculptura crucilor comandate (Ieud, foto anii 1975, 1986)/ The craftsman Vasile Chindris working to the decoration of some ordered crosses.

Fig. 24. Crucea de la mormântul lui Chindriș Vasile, confecționată de el însuși cu 2 ani înainte de moartea sa. (Ieud)/ Chindris Vasile grave. The cross was carried out by himself, 2 years before his decease.

cu scenele iconografice din pictura bisericii de lemn. Pe alte cruci foarte simple, realizate cu cheltuieli minime sau chiar pe cele comune, din țevă metalică, silueta lui Hristos răstignit a fost confecționată din tablă, dar reprezentarea este nelipsită.

Înfățișarea unei bune părți a cimitirului de la Ieud poate fi înțeleasă prin activitatea unor meșteri cruceri, între care Vasile Chindriș, cunoscut sub porecla de Vasile a` Pătru a` Vălenariului. Vasile Chindriș (n. 1911 – d. 1989), un țăran preocupat de a acumula cunoștințe de tot felul, îmbogățit cu experiența strămoșilor săi, a lucrat cruci o bună parte din viață. A dăltuit cruce pentru nevasta sa

Ileană, dar și pentru el însuși¹⁴. (foto 23, 24) Se recunosc crucile lui și în cimitirul „bisericii din șes” a Ieudului, dar a dus la capăt și comenzi din alte sate (exemplu – Botiza). Ca și Pătru a` Niței din Breb, Vălenariu a confecționat și piese de mobilier, cu creștături decorative și obiecte mărunte, necesare în gospodărie.

Crucile erau prelucrate dintr-o singură bucată de lemn de stejar, cioplit și apoi finisat cu un fierăștrău, sau din dulapi groși din trunchi de stejar, obținuți la gaterul acționat de motor electric. În croirea materialului a cooperat cu vecinul său Ștefan Balea, dispărut și el de ceva vreme. Meșterul Chindriș le împodobește cu sculptura motivelor, ce compuneau podoaba semnificativă pentru un astfel de obiect. Torsada de pe piciorul (trunchiul) crucii încadrează textul, pe care-l compunea uneori în rime. Literele tăiate în lemn, le accentua cu negru. Figura lui Hristos, soarele și luna, potirul, tatăl ceresc și Duhul Sfânt, toate erau crestate și reliefate cu dălți diferit profilate. Compozițiile iconografice apar cu unele diferențe: pe brațele laterale ale crucii, în locul porumbelului și al crucii erau figurați cei doi tâlhari răstigniți, iar la picioarele crucii – Fecioara și apostolul Ioan, cu siluetele în relief plat și subliniate de culoare. Deasupra Răstignirii, pe extremitatea trilobată sau pe un modul suplimentar al crucii, Dumnezeu Tatăl, Fiul și Sfântul Duh înfățișau Treimea. Imaginea acestui fel de cruce arată cum s-a imprimat în lemn, în maniera specifică materialului,

Fig. 25. Crucea lui Pașca Grigore, decedat în 1989. (Ieud). / The wooden oak cross carved to Pasca Grigore, deceased in 1989.

¹⁴ În partea inferioară a crucii soției sale, a scris prin incizie în lemn: „LUCRATĂ DE CHINDRIȘ VASILE” „În acest cimitir am la o sută de cruci unele sculptate, tot atâtia în cimitirul din șes care sunt lucrate de mine care sunt în jurul aceleiași două biserici a lui Balcu și din șes. Am luat și eu parte la aciasta arta a Ieudului. 1986”

Fig. 26. Împodobirea crucilor pentru comemorarea anuală a morților – Luminația (Ieud) . / The adornment of the crosses before the annual Commemoration of the dead.

compozițiile de pe crucile din piatră – piciorul crucii cu ancadrament de torsadă ce imită colonetele și cele de pe crucile turnate în fontă. Crucea din lemn de acest tip, în cimitirul din Ieud, rămâne un rapel concentrat al unei părți din structura iconostasului¹⁵.

În cimitirul „bisericii din deal” se pot vedea și alte cruci de lemn, la care motivul sculptat al lui Iisus pe cruce rămâne emblema dramatică a obiectului ce însemnează mormântul. Crucea lui Pașca Grigore este un exemplar unic, cu o sculptură impresionantă prin forme, proporții și detalii de modelare și aparține unui meșter influențat de un model urban. Vița de vie, simbol asociat cu sângele Domnului, completează scena Răstignirii. (foto 25, 26)

Înlocuirea crucilor vechi, fixarea celor noi din lemn, de suporturi metalici implantați în ciment, apariția altor morminte cu însemne funerare recente, din beton sau marmură, se inserează în siturile cimitirelor rurale. În Breb, spre deosebire de Ieud, monumentele construite din materiale atât de agresive lipsesc încă. Movele ale mormintelor părăsite se confundă cu natura, cu vegetalul care năpădește totul, care depășește ordinea pe care omul încearcă s-o aducă din când în când, cu prilejul comemorării celor plecați în lumea de dincolo. Cruci de lemn, sprijinite de pomi bătrâni, sunt acoperite de materie vegetală (mușchi, licheni), intrând, ca și ființa vie, în materia originală, pământul care a zămislit copacii. Cruci de tot felul povârnite de vreme, sub meri noduroși, pe jumătate înverziți, împiedică amintirile să ne părăsească. În această „dezordine” copleșitoare simți cum te întorci către tine însuși.

¹⁵ Scena Răstignirii era pictată pe zona superioară a peretelui despărțitor între altar și naos sau pe un iconostas suprapus peste acest perete.

Autor fotografii – Dan Ioan Dinescu

BIBLIOGRAFIE

Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea pentru Transilvania (ACMIT), Tipografia Progresul, Cluj, anii 1931 – 1938.

Archer Lucy, Architecture in Britain and Ireland. 600 – 1500, Harvill Press, London, 1999.

Bârcă Ana, Dinescu Dan, *Memoria unui loc. Satul Breb din Maramureș*, Editura AD LIBRI, București, 2008.

Cartianu Virginia, *Crucea înscrisă în cerc în ornamentica celtică și românească*, în SCIA, nr. 2/1970.

Ciobotă Alexandru, Rusu Raluca, Condoroș Andrei, Obradovici Vladimir, *Cimitirul ca element în evoluția peisajului cultural. Studiu de caz – cimitirele rurale din Banat*, proiect realizat de ASoP (Asociația peisagiștilor din România), Editura de Vest, Timișoara, 2012.

Ghinoiu Ion, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipostaze românești ale nemuririi*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.

Mihalyi de Apșa Ioan, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, ediția a II-a, Editura Societății Culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, Cluj - Napoca, 2000.

Pop Ioan Aurel (coordonator), *Diplome maramureșene din secolele XVI – XVIII, provenite din colecția lui Ioan Mihalyi de Apșa*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2012.